

Степан Віднянський

доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
завідувач відділу історії міжнародних відносин
і зовнішньої політики України,
Інститут історії України НАН України
(Київ, Україна), stepanvid@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8825-7024>

Андрій Мартинов

доктор історичних наук, професор,
провідний науковий співробітник,
відділ історії міжнародних відносин
і зовнішньої політики України,
Інститут історії України НАН України
(Київ, Україна), martynov.andriy323@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9802-5980>

Організація Об'єднаних Націй в умовах сучасної кризи світового порядку (до 75-річчя створення ООН)

Анотація. У 1945 р. було створено Організацію Об'єднаних Націй – визнаний стабілізуючий чинник світового співтовариства, що стало одним із важливих наслідків завершення Другої світової війни. 75-річна історія діяльності ООН є прикладом вирішення складних міжнародних суперечностей. Організація пережила класичну «холодну війну», хоча у цей час мала незначну ефективність діяльності. Робота ООН активізувалась після розпаду СРСР у короткий проміжок існування однополярного світу з домінуванням США. Але сучасна криза системи міжнародних відносин знову загострила проблему налагодження міжнародно-правових, політично-організаційних і ментальних основ формування нового постмодерного укладу. **Мета дослідження** полягає у висвітленні тенденцій поглиблення кризи Організації Об'єднаних Націй в умовах глобальної «гібридної війни» за перерозподіл ресурсів, влади й багатства між різними центрами багатополлярної світу. **Методологія** спирається на критичний історичний аналіз діяльності глобальної міжнародної інституції ООН, принципи історизму, системності. **Наукова новизна** полягає у виявленні ключових суперечностей формування постмодерної системи міжнародних відносин фактично за умов глобальної «гібридної війни». Розвиваються локально-цивілізаційні, соціально-економічні, ментальні характеристики однополярного світу. Утім ООН залишається важливим дипломатичним майданчиком взаємодії різних світових потуг. Це дає підстави апелювати до норм міжнародного права у процесі розв'язання міждержавних конфліктів. **Висновки.** Постмодерна система міжнародних відносин є форматом складної взаємодії п'ятьох «світів»: Євроатлантичної арени, Китаю, держав, що розвиваються, послаблених глобальною конкуренцією і країн, які втрачають суб'єктність. Ліберальна глобалізація доповнюється глокалізацією. США й КНР конфліктують як головні полюси сили нової багатополлярної системи міжнародних відносин. Вашингтон обрав стратегію тривалого стримування Китаю. Пекін удається до асиметричної стратегії впливу на США. Це протистояння намагається використати Російська Федерація. Збереження та посилення впливу Організації Об'єднаних Націй на світову політику необхідне для запобігання силових варіантів прискорення формування багатополлярної системи міжнародних відносин та адекватного реагування на інші нові виклики й загрози, які становлять небезпеку для всього людства.

Ключові слова: Організація Об'єднаних Націй, Ліга Націй, «холодна війна», багатополлярна постмодерна система міжнародних відносин, глобальна «гібридна війна», Китай, Росія, США, Україна.

Історія міжнародних відносин засвідчує, що принаймні від часів Вестфальського мирного договору 1648 р. в Європі існувала багатополлярна система міжнародних відносин. «Концерт» великих держав було встановлено за результатами наполеонівських війн на Віденському конгресі 1815 р. Можна вважати, що своєрідна багатополлярна система існувала й напередодні Першої світової війни 1914–1918 рр. Утім за її підсумками глобальна система міжнародних відносин радикально змінилася,

у ній починали домінувати Сполучені Штати Америки. Однак самоізоляція США від Ліги Націй до початку Другої світової вповільнила процес встановлення «американського світу» (лат. «*Rex Americana*»). У планетарному вимірі за підсумками війни утворилася біполярна система міжнародних відносин на чолі зі США та СРСР, що супроводжувалося системним протистоянням двох ворогуючих військово-політичних блоків – НАТО й ОВД. А виникнення 1945 р. й діяльність Організації Об'єднаних Націй упродовж майже півстоліття забезпечувалася переважно постійними компромісами між цими блоками та була нерозривно пов'язана з перипетіями доби «холодної війни» як особливої системи міжнародних відносин повоєнного світу.

Нагадаємо, що ідею створення універсальної організації, яка мала сприяти миру й безпеці на планеті, було запропоновано ще під час Першої світової 8 січня 1918 р. у «14 пунктах» президента США В.Вільсона, котрий слушно зазначав, що народи не повинні бути предметом розміну між державами як пішаки у шаховій грі. Насправді Лізі Націй, створеній 1919 р., довелося через підмандатну систему вирішувати не завжди справедливо (яскравий приклад – курдське питання) долю колишніх володінь Османської та Габсбурзької імперій, Німеччини. Зокрема безумовною помилкою було включення посилань на Статут Ліги Націй до Версальського мирного договору, положення якого радикально обмежили територіальну цілісність і національний суверенітет колишнього Другого Райху. Тобто принципи, на яких вибудовувалася Ліга Націй, відразу вступили в конфлікт із політичною реальністю. Мирні договори, нав'язані колишнім ворогам Антанти на Паризькій мирній конференції у 1919–1920 рр., виявилися переважно несправедливими та нераціональними.

Після тривалих переговорів 28 квітня 1919 р. було підписано Статут Ліги Націй, статті 10–17 якого мали забезпечити недопущення нового глобального воєнного конфлікту. 16 січня 1920 р. організація реально почала працювати. До 1946 р., тобто впродовж 26 років існування, тільки 28 країн не виходили з її складу. Ще 35 держав були учасниками певний час¹. Отже відношення до Ліги Націй на різних етапах її непростой історії мали лише 63 країни, що не дивно, адже на той час ще не з'явилися десятки нових незалежних держав, які виникнуть на уламках колоніальних імперій. Як відомо, США не ратифікували Статут Ліги Націй, що обмежило її можливості. Постійними членами Ради ЛН були Великобританія, Франція, Японія (до її виходу з організації 27 березня 1933 р.). Також Асамблея ЛН на кожні три роки обирала непостійних членів Ради. Рішення мали ухвалюватися одноголосно, тільки з питання прийому нових держав до Ліги Націй вони могли затверджуватися більшістю голосів Асамблеї. Наприклад, у 1934 р. проти вступу до організації СРСР голосували Нідерланди, Португалія та Швейцарія. Функції з підтримання міжнародного миру мав виконувати Секретаріат на чолі з генсеком Ліги Націй.

Основним інструментом запобігання війнам мали бути міжнародні санкції, включно з економічними. У структуру Ліги Націй увійшли знайомі нам по діяльності ООН «профільно-секторальні» складові: Міжнародна організація праці, Міжнародний арбітражний суд, Міжнародна організація з охорони здоров'я, Міжнародна організація з питань біженців, Комісія з роззброєння, яка діяла на основі статті 8 Статуту ЛН. Статті 10–11 гарантували територіальну цілісність і незалежність державам-членам Ліги Націй². Однак режим санкцій, що пропонувався з метою стримування країн-агресорів, виявився неефективним. Насамперед

¹ *Northedge F.* The League of Nation's: Its Life and Times, 1920–1946. – New York, 1986. – P.40.

² *A Guide to League of Nations Publications.* 1934. – New York, 1951. – P.4–5; *Bendiner E.* A Time for Angels: The tragicomic history of the League of Nations. – New York, 1975. – P.45.

діяли егоїстичні інтереси країн, які не були зацікавлені в перериванні торгівлі із загарбником, а Ліга Націй не мала дієвих механізмів примусу для реалізації своїх рішень. Тобто політичний ідеалізм домінував над силовим політичним реалізмом. Дієвих механізмів силового тиску на порушників міжнародного права ЛН не мала. Навряд чи це й було можливо за умов існування міжнародної системи національних держав, кожна з яких оперує власним суверенітетом.

До того ж Ліга Націй стикалась з організаційними проблемами. Вона де-факто не мала ані прав, ані засобів заради недопущення агресивних дій на міжнародній арені. Нечітко було поділено функції між Радою та Асамблеєю ЛН. Складними виявилися бюрократичні процедури ухвалення рішень. За межами Ліги Націй перебували США, що особливо проявилось під час збройного зіткнення 1932–1935 рр. між Болівією та Парагваєм. ЛН не впоралась і з конфліктами між Італією й Ефіопією, між Японією та Китаєм. Домінантною була політика невтручання, замирення нацистської Німеччини. Відсутність єдності між великими державами перетворювала економічні санкції на формальність.

Проте завдяки Лізі Націй було напрацьовано критерії відбору на міжнародну цивільну службу та запроваджено принципи її функціонування. Історія організації засвідчує, що міжнародна система – це певний дипломатичний простір взаємодії і взаємовпливів між різними країнами, які мають свободу дій у межах своїх кордонів та визнають свободу дій і саме існування інших країн. Однак історія дипломатії це передусім історія конфліктів та спроб їх урегулювання. «Старий» міжнародний порядок, як показала Перша світова війна, може завершитися безладом. Держави, які бажають змінити існуючий міжнародний лад, грають проти його правил. Зрозуміло, жодна універсальна міжнародна організація не може гарантувати національну безпеку певної держави, якщо та самостійно нездатна захиститися від агресії. Перша світова продемонструвала, що за відсутності ефективної дипломатії, за умов збою системи стримувань і противаг від війни не може врятувати навіть економічна взаємозалежність, неможливо уникнути масштабного конфлікту. Особливо, якщо політику визначають агресивні настрої та хибна оцінка власних і чужих сил. 14 грудня 1939 р., наприклад, у відповідь на війну проти Фінляндії Радянський Союз було виключено зі складу Ліги Націй як країну-агресора. Нацистська Німеччина та Японія раніше залишили її. Фактично відтоді організація не діяла, хоча формально припинила своє існування в 1946 р., уже після створення ООН.

Основні принципи нового міжнародного порядку було викладено ще під час Другої світової війни, 1 січня 1942 р. в Атлантичній хартії. 30 жовтня 1943 р. у спільній декларації США, СРСР, Великобританії та Китаю (Франція тоді ще була розколота на прихильників Ш. де Голля й режиму Віші) вперше наголошувалося на потребі створення нової міжнародної організації безпеки. Пункт 4 документа констатував необхідність «заснування універсальної міжнародної організації для підтримання міжнародного миру й безпеки, членами якої можуть бути всі держави – великі та малі»³. На конференції в Думбартон-Оксі (передмістя Вашингтона) 21 серпня – 7 жовтня 1944 р. визначили її структуру. Нарешті в лютому 1945 р. в Ялті за наполяганням СРСР ухвалено принципові рішення щодо права вето постійних членів Ради Безпеки ООН, а також залучення до країн-засновниць УРСР і БРСР. Узяти участь у роботі установчої конференції ООН могли держави, які оголосять до 1 березня 1945 р. війну країнам Осі.

25 квітня 1945 р. на установчу конференцію Об'єднаних Націй у Сан-Франциско прибули близько 300 делегатів і 1500 радників та експертів із 47 держав світу

³ Тегеран. Ялта. Потсдам: Сб. док. – Москва, 1971. – С.98.

(делегації радянських України й Білорусії, а також Аргентини приєдналися до учасників конференції після її відкриття, на початку травня)⁴. Усі учасники були переконані в тому, що забезпечення справедливого миру можливе тільки завдяки діяльності нової міжнародної організації, яка ґрунтуватиметься на об'єднанні демократичних країн у міцний союз. 24 жовтня 1945 р., після ратифікації Статуту ООН більшістю держав-учасниць конференції, у тому числі УРСР, він набув чинності, тож нова універсальна міжнародна організація розгорнула активну діяльність. Майже відразу розпочалася так звана «перша холодна війна» (1946–1991 рр.), яка може тлумачитись як варіант «гібридної війни». Але тоді така війна стабілізувала біполярну систему міжнародних відносин, а після 2014 р. чергова глобальна «гібридна війна» засвідчує факт нової трансформації, максимального загострення суперечностей.

На відміну від історії створення Ліги Націй, формування ООН відбувалося за умов тотального домінування США, наглядним свідченням чого була й американська монополія на атомну зброю до 1949 р. Знекровлений Другою світовою війною СРСР більше був заклопотаний зміцненням сфери свого впливу у Центрально-Східній Європі. Дієвим механізмом американського впливу на світові справи від квітня 1949 р. стала Організація Північноатлантичного договору (НАТО). Певний час до 1989 р. збереженню ялтинсько-потсдамського світового порядку сприяло бажання СРСР і США дотримуватися локального балансу сил в Європі та решті світу, а також діяльність ООН.

Періодизацію дипломатичної історії Організації Об'єднаних Націй та її вплив на розв'язання актуальних міжнародних проблем може бути представлено відповідно до основних етапів розвитку повоєнних міжнародних відносин. Перший період: 1945 – кінець 1950-х рр. – ідентифікується із запеклою боротьбою між СРСР та США, які впродовж усього цього часу фактично контролювали «машину голосування» в ООН. Найбільшою кризою стали війна на Корейському півострові 1950–1953 рр. та придушення радянськими військами Угорської революції 1956 р. Частими приводами до конфронтації між СРСР і США був також процес деколонізації.

Другий період: 1960 – перша половина 1980-х рр. – означав суттєву зміну в розстановці сил у міжблоковому протистоянні. На міжнародну арену вийшли країни, що звільнилися від колоніалізму та сформували Рух неприєднання (1961 р.), з іншого боку, після В'єтнамської війни (1964–1973 рр.) авторитет США на світовій арені суттєво впав навіть в очах союзників. А придушення 1968 р. «Празької весни» введенням у Чехословаччину військ ОВД не додало міжнародного авторитету СРСР.

Третій період в історії ООН: друга половина 1980 – початок 1990-х рр. (час закінчення «холодної війни») – пов'язаний зі складними перипетіями апогею радянсько-американського протистояння та поступовим розвитком нового політичного мислення у СРСР, яке радикально змінило розстановку сил в ООН. Загалом у роки «холодної війни» організація забезпечила уникнення прямої війни між СРСР і США, хоча можливостей для її початку було вдосталь (наприклад, Карибська криза 1961 р. або введення радянських військ в Афганістан у 1979 р.), а також створила дипломатичні передумови для мирної перемоги США над СРСР у «холодній війні».

Нарешті четвертий, сучасний період в історії ООН стартував на початку 1990-х рр., коли відбувалися суттєвої зміни геополітичної ситуації у світі на користь США та їх союзників, коли ця універсальна міжнародна організація опинилася

⁴ Див.: Віднянський С.В., Мартинов А.Ю. Україна в Організації Об'єднаних Націй: 60 років участі у розв'язанні найважливіших міжнародних проблем. – К., 2006. – С.45–46.

перед викликами становлення нової, постмодерної системи міжнародних відносин в умовах глобального світу. Будь-якій системі міжнародних відносин властива жорстка конкуренція й породжена нею конфліктність. Цьому не можуть завадити політична координація, взаємозалежність інфраструктури, вигоди від вільної торгівлі та вільного руху капіталів, спроби налагодити різні форми мирного діалогу між народами на основі взаємної поваги, рівності, справедливості, співробітництва на засадах обопільної вигоди.

Важливою рисою сучасних суспільно-політичних процесів у світі стає масова втрата віри в безумовність та лінійну неухильність прогресу, порушення каузальності світоглядної картини, коли послідовна низка подій втрачає характеристики закономірності, стаючи результатом випадкових рішень і спонтанних дій, а також формування конфліктогенних ідентичностей, що стимулюють насилля. Водночас системний підхід до історії міжнародних відносин ґрунтується на інтелектуальному припущенні про міжнародні відносини як певну систему, котра об'єктивно виникає, розвивається та внаслідок вичерпання свого потенціалу руйнується, поступаючись місцем новій. Зрештою, можна вчитись в історії, незалежно від того, наскільки унікальною є сучасність.

Розглянемо найбільш релевантні, на наш погляд, наукові праці, в яких здійснено спробу тлумачення історичних процесів, що відбуваються на наших очах. Наприклад, французький дослідник Р.Арон наступним чином диференціює багатополосну й біполярну системи міжнародних відносин: «У першому випадку дипломатичне суперництво розгортається між кількома політичними утвореннями, які належать до одного класу. Тут можливі різні комбінації рівноваги, розриви відносин альянсу належать до нормальних процесів дипломатії. У другому випадку, два політичні утворення настільки вищі класом за всіх інших, що рівновага є можливою лише у формі двох коаліцій, причому більшість середніх і малих держав змушені приєднуватися до табору котроїсь із двох великих держав»⁵.

Баланс інтересів суб'єктів міжнародних відносин завжди тимчасовий. Унаслідок кожної нової зміни настає період відносної рівноваги сил, який зберігається до наступної радикальної зміни. Адже міжнародні відносини залишаються підпорядкованими діяльності суверенних держав, що керуються власними інтересами. Симптоматично, що зазначене явище зберігається попри об'єктивний вплив процесу глобалізації, який обмежує класичний національний суверенітет та віддає перевагу інтернаціоналізації як домінуючому формату міжнародних зв'язків. Унаслідок зростаючої взаємозалежності світу обмежується автономія держав як замкнутих суспільно-політичних систем, що було характерною рисою модерної системи міжнародних відносин, започаткованої ще Вестфальським миром 1648 р.

Після розпаду СРСР здавалося, що ООН здатна ефективно адаптуватися до нової однополярної системи міжнародних відносин, яка виникла по завершенню «холодної війни» в Європі. Однак гострі суперечності між провідними світовими потугами з приводу багатьох актуальних міжнародних проблем лише відтіняють інституційну кризу самої ООН. Адже проголошені в 2005 р. з нагоди її 60-річчя амбіційні завдання реформування Ради Безпеки так і не розв'язані на 75-му році діяльності організації. Не реалізовано й більшість завдань «Порядку денного 2015», які стосуються зменшення у світі соціальної нерівності, подолання експлуатації жінок і дітей, реалізації програм початкової й середньої освіти, забезпечення мешканців планети питною водою. Звичайно, більшість цих завдань не виконані, зважаючи на глибоку світову фінансову кризу, але на заваді їх утіленню

⁵ Арон Р. Мир і війна між націями. – К., 2000. – С.112.

залишаються й політичні суперечності, егоїзм багатших держав-членів ООН⁶. На думку Дж.Аррігі, «довге двадцяте століття» завершив розпад СРСР, причому стабільність системи ООН була засвідчена приєднанням до цієї організації нових держав, набуттям Росією статусу постійного члена Ради Безпеки та іншою якістю членства тепер уже незалежних Білорусі й України⁷. Розпад європейської соціалістичної співдружності, возз'єднання Німеччини завдяки стабілізуючій ролі ООН, Європейських Співтовариств і НАТО забезпечили мир в Європі⁸. Однак у глобальному сенсі множилися виклики існуючим міжнародним організаціям. Одним із найбільш потужних М.Барне та М.Фіннемор вважають інституційні й нормативно-правові проблеми взаємодії ООН та регіональних міжнародних організацій⁹. А на думку Р.Везеля, на початку XXI ст. чіткою стала тенденція до кризи системи міжнародного права, яким великі держави дедалі частіше нехтують, виходячи з примату не сили права, а права сили¹⁰. Зважаючи на це, важко не погодитися з думкою німецького історика Г.А.Вінклера щодо розбалансування системи глобалізації за лекалами США та кризового процесу народження нового укладу міжнародних відносин¹¹.

Глобальна «гібридна війна» є комплексним використанням інтелекту, інформації, кібернетичних інструментів, економічного тиску, національної і транснаціональної корупції, дипломатичного шантажу, субсидійованого насилля на «польовому» рівні. Унаслідок цього втрачається правова гарантія міжнародної безпеки. Система організацій, якими опікується ООН, перебуває в дисфункціональному стані, потерпає від дефіциту фінансових ресурсів, недостатньо ефективного їх використання, що є симптомами кризи системи міжнародних відносин. На заваді змінам знаходяться ті, хто отримує прибутки від поточного стану. Відсутність прозорості діяльності бюрократії ООН – один із маркерів кризи міжнародного управління.

На думку колишнього головного редактора видання «Foreign Policy» М.Наїма, «пошуки гегемона – наявного чи потенційного – або об'єднання елітних націй, здатних відновити контроль, – марна справа»¹². Ідеться про факт, коли «занепад влади несе з собою небезпеку. Це одна з фундаментальних причин втрати урядами здатності ухвалювати рішення, необхідні для вирішення внутрішніх проблем своєї країни, і втрати провідними державами світу оперативності й ефективності у вирішенні проблем міжнародних»¹³. Згаданий автор наводить статистику застосування права вето постійними членами Ради Безпеки ООН. Із 269 випадків у період 1946–2012 рр. 225 припали на час до 1990 р. Найактивніше це право в 1950–1960-х рр. використовував СРСР¹⁴. Отже «коли владу стає все важче здійснювати й утримувати, коли вона розподіляється серед цілої групи малих акторів (яка до того ж постійно збільшується), – пише М.Наїм, – зростає ймовірність виникнення руйнівних для суспільного блага форм конкуренції, які становитимуть загрозу для здоров'я економіки, життєздатності культури, стабільності націй і навіть миру на цілій планеті»¹⁵.

⁶ Див.: Віднянський С.В., Мартинов А.Ю. Україна в Організації Об'єднаних Націй... – С.208–225.

⁷ Arrighi G. The Long Twentieth Century: Money, Power and the Origins of our Times. – London, 1994.

⁸ Mazower M. Der dunkle Kontinent: Europa im 20. Jahrhundert. – Berlin, 2000.

⁹ Barnett M., Finnemore M. Rules of the World: International Organization in Global Politics. – New York, 2004.

¹⁰ Wesel R. Internationale Regime und Organisationen. – Berlin, 2012.

¹¹ Winkler H.A. Zerbricht der Westen? Über die gegenwärtige Krise in Europa und Amerika. – München, 2017.

¹² Наїм М. Занепад влади. – К., 2018. – С.271.

¹³ Там само. – С.374.

¹⁴ Там само. – С.258.

¹⁵ Там само. – С.379.

Теоретик міжнародних відносин Ч.Купчан стверджує, що «двадцять перше століття не належатиме Америці, Китаю, Азії чи комусь інше. Це буде нічий світ. Уперше в історії світ стає взаємозалежним – але без центру тяжіння чи глобального правителя»¹⁶. Водночас головною типологічною ознакою постмодерної системи міжнародних відносин стає радикальна зміна у співвідношенні між стратегічними ресурсами, якими є сила, капітал та знання. Провідний американський футуролог Е.Тоффлер слушно зазначає, що «сила є кінцевою у своєму практичному застосуванні. Існує межа, за якою вживання сили тільки руйнує те, що ми воліли б захопити чи оборонити [...] За гроші не можна купити геть усе й найгрубіший гаманець колись спорожніє. Натомість знання ніколи не вичерпуються. Ми завжди здатні помножити їх»¹⁷.

Уважається, що фундамент міжнародного порядку утворюють основні принципи міжнародного права. Вони покликані одночасно виконувати функцію стабілізації відносин, обмежуючи їх певними нормативними рамками, а також закріплюють новації, сприяючи подальшому їх розвитку. Нагадаємо, що основні принципи міжнародного права зафіксовано у Статуті ООН і вони мають характер зобов'язань держав-членів, які не можуть бути скасовані певною країною або союзом. Ідеться про загальні норми міжнародного права: суверенну рівність держав, невтручання у внутрішні справи, рівноправне співробітництво, добросовісне виконання міжнародних зобов'язань, мирне розв'язання суперечок, непорушність кордонів, загальну повагу до прав людини, права народів на самовизначення.

Ефективність діяльності ООН збільшилася на заключному етапі «холодної війни», коли СРСР почав втрачати контроль у своїй сфері впливу. Це дало можливість завдяки миротворчим зусиллям ООН урегулювати конфлікти низької інтенсивності на півдні Африки (1990 р. ПАР визнала незалежність Намібії та було досягнуто миру в Анголі). До 1993 р. вдалося замирити Кампучію, яка не лише перейменувалася на Камбоджу, а й нарешті досягла внутрішнього спокою завдяки роззброєнню комуністичних партизанів. Однак після війни 1999 р. в Косові, а особливо після терактів 11 вересня 2001 р. позитивні тенденції в міжнародних відносинах почали згортатися.

До світової економічної кризи 2008–2009 рр. доміантною була тенденція до збільшення кількості демократичних країн. За даними «Freedom House», упродовж 1983–2003 рр. кількість демократичних держав збільшилася з 55 до 89, частково вільних внутрішньополітично країн зменшилася з 76 до 55, натомість число невольних зменшилося з 64 до 48¹⁸. Однак нова світова економічна криза, яка набирає обертів починаючи з 2020 р., змінює вектори демократичної хвилі на міжнародній арені. Імовірно може бути посилення авторитарних тенденцій розвитку різних внутрішньополітичних систем країн-членів ООН, що провокує дестабілізацію існуючих регіональних систем міжнародних відносин. Нагадаємо, що стаття 48 (пункт 1) Статуту Організації Об'єднаних Націй покладає на всі держави-члени колективну відповідальність за підтримання миру й безпеки у світі. Водночас стаття 52 (пункт 1) легітимізує регіональні системи безпеки¹⁹. Можемо висунути робочу гіпотезу, що ООН є важливим міжнародним інститутом, який відповідає за підтримання глобальної системи безпеки, усі учасники котрої рівноправні

¹⁶ Цит. за: Там само. – С.395.

¹⁷ Тоффлер Е. Нова парадигма влади: Знання. Багатство. Сила. – К., 2003. – С.39.

¹⁸ Шарп Д. От диктатуры к демократии: Стратегия и тактика освободительного движения. – Москва, 2005. – С.11.

¹⁹ Див.: [Електронний ресурс]: http://www.zakon4rada.gov.ua/laws/show/994_010

де-юре. Але де-факто вони співіснують в ієрархічній взаємозалежності відповідно до функціонального впливу тієї чи іншої регіональної системи безпеки. Експерти Стокгольмського інституту досліджень миру датують початок процесу формування регіональних систем безпеки від 1945 р.²⁰

Зрештою й на міжнародній арені маєш і контролюєш те, що знаєш. Об'єктивно зазначені тенденції обумовлюють посилення взаємозалежності різних країн та локальних цивілізацій. Історія міжнародних відносин засвідчила, що Україна здобуває шанс на незалежність в умовах радикальних змін усїєї системи міжнародних відносин. На зламі другого і третього тисячоліть суверенна Україна знову з'явилася на політичному глобусі як держава, якої практично ніхто з «сильних світу цього» не хотів бачити, але незалежність потрібна самому українському народу.

За роки, що минули від проголошення незалежності, кристалізувалися національні інтереси України, які полягають в гарантуванні безпеки, територіальної цілісності, суверенітету, економічного добробуту держави та її громадян. І дрібниць у цій великій справі бути не може. Утім, зовнішня політика нашої країни не має глобального характеру. Зусилля головним чином концентруються на регіональному та локальному рівнях системи міжнародних відносин. Вона дедалі частіше зосереджується на вирішенні локальних проблем, на боротьбі за регіональне лідерство. Адже для амбіцій глобальної зовнішньої політики треба мати відповідний політичний та економічний потенціал, конвертований у високий статус держави на міжнародній арені. Це завдання Україна продовжує вирішувати з перемінним успіхом. Із багатьма провідними країнами світу відносини залишаються асиметричними, причому не з перевагами для України. Об'єктивно тривала внутрішньополітична криза та як її наслідок відсутність консолідованої позиції еліти й нації щодо ключових зовнішньополітичних проблем виштовхують нашу країну на периферію нової системи міжнародних відносин. Звичайно, не у сенсі великого геостратегічного значення України в регіоні Східної Європи та Причорномор'я, а у смислі слабого впливу на процеси, які тут відбуваються.

Водночас поглиблюється розрив між бідними та багатими країнами, загострюються соціокультурні, економічні, територіальні та політичні суперечності, які завжди були властивими міжнародним відносинам. Доки є мета та спільні інтереси, держави виконують узяті на себе зобов'язання. Оскільки норми і принципи міжнародного права взаємопов'язані, унаслідок порушення одних норм логічно йде недотримання більшості інших. Треба зазначити, що для постмодерної системи міжнародних відносин доби глобалізації властиві суперечності між загальнолюдськими інтересами (виживання людства в умовах кліматичних змін) та егоїстичними національними інтересами, між примушенням до універсалізації та національними ідентичностями, між громадянським порядком, який національні держави намагаються зберегти на своєму політичному просторі, та «законом джунглів», котрий дедалі швидше опановує міжнародний політичний простір. Тож головним регулятором міжнародних відносин знову стає сила. Застосування подвійних стандартів засвідчує, що цінності свободи й демократії нівелюються в реальній політиці. Утім дипломатія, обмежуючи істинність настанови доби Римської імперії «хочеш миру – готуйся до війни», залишається мистецтвом досягнення миру без війни.

Процесу формування нової системи міжнародних відносин одночасно властиві старі та оновлені риси. З одного боку, міжнародне право ще не виконує функцій регулятора міждержавних відносин. Різноманітні договори не завжди фіксують не

²⁰ Alyson J.K., Bailes C.A. Regional security cooperation in the early 21st century [Електронний ресурс]: <http://www.sipri.org/yearbook/2006/04>

лише конкретні зобов'язання сторін, а й визнані правила відповідальності за їх невиконання. Тому, наприклад, нерідко рішення Гаазького міжнародного арбітражу не стають правилом для сильнішої сторони. Домінує право сили. Глобальна війна зі світовим тероризмом дедалі частіше перетворюється на превентивні військові дії проти неугодних або незручних країн. Зберігається традиційна логіка політичного реалізму з його орієнтацією на силові методи вирішення конфліктів. Завдяки цьому залишається вплив геополітичних розрахунків. Адже у центрі міжнародних відносин – боротьба за владу й гегемонію у відповідності до егоїстичних національних інтересів конкретних країн.

Війна залишається важливим інструментом захисту або експансії цінностей сильніших країн, хоча й розвиваються фронти зіткнення цивілізаційних цінностей, ідеологічного протистояння. Новітньою стратегічною ідеєю у цьому сенсі стало формування глобального союзу демократій, який має протистояти решті держав, котрі не здобули такого статусу. Утім американська система цінностей виявляється не універсальною, а унікальною. Уніфікація цивілізаційного простору під приводом соціокультурної глобалізації не відповідає сучасній і перспективній різноманітності світових цивілізацій. Зазначений суперечливий процес породжує надто прості рецепти вирішення складних проблем. Унаслідок чого вони лише дедалі більше ускладнюються та стають хронічними. З іншого боку, чіткішою робиться тенденція до несилового домінування, яке спирається на економічні, інтелектуальні, інформаційні переваги.

Триває процес збільшення кількості акторів сучасних міжнародних відносин, стрімка трансформація їх структури, унаслідок чого переформатовуються старі й виникають нові міждержавні союзи, урізноманітнюються форми та методи міжнародних відносин, що вимагають якісно вищого рівня вчасного реагування на зміну зовнішнього середовища навколо України. Унаслідок цього можна швидко відгукуватися на дії, які тактично загрожують національним інтересам, нехтуючи стратегічними наслідками рішень, котрі не завжди оптимально враховані. Вітчизняна дипломатія, спираючись на історичні здобутки, водночас має бути модернізована, аби гнучко відповідати на виклики сучасності.

Конкретизовані державні інтереси України мають бути втілені в реальних цілях та задачах її зовнішньої політики. У підсумку менш ефективними стають традиційні механізми підтримання глобальної стабільності, якими виступають міжнародні організації, міжнародне право та світова громадська думка. Адже ООН вже опинилася у ситуації Ліги Націй напередодні Другої світової війни, міжнародне право дискредитується вибірковістю його застосування, а світова громадська думка стає об'єктом підступних маніпуляцій.

Найявні ознаки переходу від міжнародної системи рівноваги сил, яка гарантувалася домінуванням США, коли була відсутня глобальна конфронтація, але частими були локальні конфлікти, до конфліктної багатополусної системи, коли відбувається поляризація інтересів наддержав, котрі дедалі рідше беруть до уваги інтереси інших суб'єктів міжнародних відносин. Можливість створення коаліцій периферійних країн (наприклад, дедалі частіше лунають пропозиції про перетворення Шанхайської організації співробітництва на військово-політичний союз) залежить від євроатлантичної єдності.

Звичайно, Європа залишається модним орієнтиром культурних і матеріальних досягнень, але вона поступово втрачає лідерство як центр виробництва (не лише матеріального або наукового, а і творення смислів). Європейський Союз намагається адаптуватися до наслідків двох суперечливих референдумів: про вихід

з його складу Великобританії та щодо проголошення незалежності Каталонії. Як бачимо, навіть у такій стабільній структурі, як ЄС, проявляються колізії, властиві всій міжнародній системі. Адже навіть логічно складно знайти компроміс між правом націй на самовизначення і збереженням територіальної цілісності держав, а також між силою права та правом сили.

На період карантинних заходів фактом європейської політичної реальності став ідеал Ш. де Голля – «Європа націй». За цих обставин відкритим є питання спроможності інститутів Євросоюзу «після пандемії» швидко повернути тимчасово втрачені функціональні можливості поглиблення наднаціональних аспектів європейської інтеграції. На заваді відновленню ефективності наднаціональних органів влади може стати зростання політичного впливу європейських популістів.

Причини посилення правих популістських рухів полягають у зміцненні наднаціональних інститутів Євросоюзу та у функціонуванні зони євро. Саме ЄС ініціював домінування неоліберальної політики. Вичікувальна політика виливається у кризу, якої хотіли уникнути. Європейський безлад надто небезпечний. Немоżliво залишатися у зоні євро, відкидаючи умови членства в Монетарному союзі. Скоріше за все, постпандемійна економічна криза призупинить процес розширення кола його країн-учасниць. Альтернативною може бути повернення до національних валют, як це було до 2002 р. Німеччині доведеться збільшити внески до спільного бюджету ЄС після виходу Великобританії. Країни Вишеградської четвірки проти свого пропорційного збільшення внеску до спільного бюджету. Австрія не згодна з єдиним бюджетом євросони. Неминучим виглядає повернення до нового варіанта політики Дж.Кейнса, який уважав, що капіталізм не може існувати без активного втрачання держави в розвиток соціально-економічних процесів. Можливо, задля підтримки попиту за умов стагфляції (стагнація + інфляція) доведеться повернутися до ідеї гарантованого мінімального доходу та збільшення пенсій за віком, аби вони не опустилися нижче від межі бідності. У південних країнах-членах ЄС (Греція, Італія, Іспанія) набувають впливу ліві, у північноєвропейських – праві популістські партії.

19 лютого 2020 р. Рада Безпеки ООН розглянула питання виконання мінських домовленостей. Непостійні члени (Бельгія, Естонія, Німеччина, Польща), а також постійний член (Франція) цілковито підтримали незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України в її міжнародно визнаних кордонах. Метою Росії є перекладання на нашу країну відповідальності за невиконання домовленостей, що має стати вагомим аргументом домагатися «покарання» України та зняття економічних санкцій із Росії. Аби уникнути такого розвитку подій німецько-французькі посередники намагаються показати, що Україна виконує «Мінськ», а на заваді повній його імплементації залишаються імперські настанови Росії. Найгірше, що позиція Києва на цих переговорах послаблюється умовами внутрішньої кризи та зовнішньої агресії. За цих обставин досить складно дипломатичним маневруванням виграти час і підготуватися до політичного оформлення результатів конфлікту. Також складно розраховувати на розширення кола учасників переговорів, запросивши до них США, Румунію, Польщу, Туреччину. Усі зазначені ініціативи неодмінно блокуватимуться російською стороною. Навряд чи доцільно прив'язувати остаточне вирішення проблеми Донбасу і Криму до загального контексту вирішення проблем Придністров'я, Абхазії, Південної Осетії, які виникли також із причин імперської мегаломанії Москви. Українська сторона може залишатись у форматі мінських переговорів, докладаючи всіх зусиль із метою трансформації цього формату. Адже виконання домовленостей зафіксує існуючий статус-кво. Будь-які спроби поступового виходу з мінського процесу, започатковуючи новий багатосторонній переговорний процес, обов'язково будуть оцінені російською стороною

як порушення. Наслідком, скоріше за все, може бути відновлення повномасштабних бойових дій на Донбасі. Обрання цього шляху неодмінно сповільнить поступ України в ЄС та НАТО, що і є стратегічною метою Росії.

Військово-політичне замороження конфлікту вже перетворює його на виснажливе протистояння, на справжнє випробування дієвості державних структур як України, так і Росії. Однак за цих обставин актуалізується питання готовності Заходу нівелювати асиметрію потенціалів Києва й Москви у цьому протистоянні. Адже Кремлю не звикати потужними засобами пропаганди переконувати росіян у «підступних» намірах «ворожого оточення», яке, мовляв, тільки й «мріє», як би «розчленувати матінку-Росію». Заради цього населенню пропонується відмовлятися від надмірного споживання, а також консолідуватися навколо «лідера нації».

Перед Україною стоїть набагато складніше завдання: захищати національний суверенітет і територіальну цілісність в умовах «гібридної війни» та одночасно проводити соціально непопулярні, але необхідні для модернізації суспільства реформи. Тому успіхи на дипломатичному фронті вкрай важливі.

Глобальні проблеми множаться, а здатність міжнародної спільноти їх розв'язувати залишається на тому самому рівні (або навіть слабшає). 24 березня 2020 р. міністр закордонних справ України Д.Кулеба закликав світ, незважаючи на вплив пандемії коронавірусу, не скасовувати санкції проти Росії²¹. У зверненні до Ради Безпеки ООН 8 травня 2020 р. з нагоди 75-річчя закінчення Другої світової війни в Європі очільник зовнішньополітичного відомства нагадав, що Росія не має права приватизувати перемогу та вести «гібридну війну» проти України²².

Наявні окремі ознаки багатопольярного світового порядку. Чи залишається актуальним цивілізаційний підхід до аналізу міжнародних відносин? Здається, так, адже помітними стають тенденції до загострення конкуренції між США й Китаєм, намагання Росії використати це протистояння, актуалізується боротьба за захист суверенітету національних держав, інтенсивнішими стають різні формати інформаційних війн, посилюється активність національних меншин, молоді, жінок, триває процес поглиблення соціальної нерівності та, як наслідок, частішають заколоти, війни.

У постмодерній системі міжнародних відносин можна вести мову про співіснування принаймні п'яти «світів»: «золотого мільярду» (країни Євroatлантичної спільноти), «срібного мільярду» (Китай), «бронзового мільярду» (Бразилія, Росія, Індія, Малайзія, Південно-Африканська Республіка), «маргінального мільярду» (розташовані на різних континентах країни-невдахи процесу глобалізації) та держави, які не відбулися («failed state»).

Чіткішими стали тенденції подальшого розвитку сучасних міжнародних відносин. Зрозуміло, що, скоріше за все, відбуватиметься подальша фрагментація світової системи, на зміну процесу ліберальної глобалізації приходять так звана глокалізація, тобто підйом окремих регіонів (локальних цивілізацій), намітилася криза наднаціональних і транснаціональних структур та організацій, неминучим виглядає подальше посилення конфронтації між Китаєм і США як потенційними полюсами нової біполярності в багатопольярній системі міжнародних відносин.

²¹ Див.: [Електронний ресурс]: <https://www.mfa.gov.ua/news/zayava-ministra-zakordonnih-sprav-ukrayini-dmitra-kulebi-shchodo-vplivu-situaciyi-z-covid-19-na-pidrimannya-mizhnarodnogo-miru-i-bezpeki>

²² Див.: [Електронний ресурс]: <https://www.mfa.gov.ua/news/zvernennya-ministra-zakordonnih-sprav-dmitra-kulebi-do-radi-bezpeki-onn-z-nagodi-75-yi-ricnici-zakinchennya-drugoi-svitovoyi-vijni-v-yevropi>

Переважно негативними виглядають наслідки пандемії для світової безпеки. Великі держави фактично поховали більшість режимів контролю за озброєннями, вони нехтують нормами міжнародного права. Ще більш актуальними стають проблеми біологічної зброї та біологічної безпеки. Гіпотетичний новий глобальний режим контролю над озброєннями має охоплювати всі ключові великі держави й, відповідно, усі головні військові технології. Вашингтон обрав стратегію тривалого стримування Китаю. У відповідь Пекін удається до асиметричної стратегії впливу на США. Наявні суперечності стають непримиренними. Штати звинувачують Компартію Китаю в нелегітимному правлінні. КНР нагадує, що ймовірно визнання Америкою незалежності Тайваню може спровокувати неминучу війну між країнами.

Більшості держав світу, особливо тим, які перебувають у геополітично «чутливих» зонах перетину різних інтересів, доводиться обирати «свою» сторону у цьому глобальному протистоянні. За умов загальної економічної турбулентності чимало внутрішньополітичних режимів ставатимуть «гібридними», тобто перебуватимуть між «демократичною автократією» та «автократичною демократією». Дипломатія переважно відійшла онлайн і там опинилася поза контролем світової громадської думки. Неминучим виглядає посилення «інформаційних війн» та дискусії навколо справжніх людських цінностей.

Однак навіть за цих складних обставин Організація Об'єднаних Націй залишається важливим інструментом запобігання анархії в міжнародних відносинах. Адже Статут ООН, ухвалений 75 років тому, залишається фактично єдиним міжнародним документом, принципи та норми якого обов'язкові для всіх 193 держав-членів. Він відіграє винятково важливу роль як фундамент формування системи міжнародної безпеки, однакової для всіх країн, є своєрідним кодексом поведінки як у дво-, так і багатосторонніх відносинах у глобальному світі. ООН продовжує відігравати унікальну роль у миротворчій діяльності. Утім загальна перспектива цієї міжнародної організації у XXI ст. значною мірою залежить від успішності системного реформування, перегляду структури, функцій її органів та організацій, принципів фінансування та управління ними. Найбільш оптимальним варіантом трансформації ООН, яка й донині залишається єдиною міжнародною організацією, спроможною виконувати важливі глобальні функції, може бути, на нашу думку, перетворення її на транснаціональну мережу, котра буде відкритою всім формам міжнародного співробітництва.

З огляду на це, Організація Об'єднаних Націй має запропонувати демократичний ідеал консолідації людства навколо спільних інтересів виживання та досягнення гідного життя й забезпечення прав людини у третьому тисячолітті. Цей ідеал можливий на основі досягнення своєрідного синтезу між пієтетом Заходу до індивідуальних свобод і повагою Сходу до соціальних зобов'язань. За таких умов ООН матиме шанс залишитися однією з головних рушійних сил сучасної історії. Як наголошував перший міністр закордонних справ України А.Зленко, «ООН була і завжди буде потрібна – не лише як найвища міжнародна інстанція, але й як найвищий моральний авторитет у міжнародній політиці»²³.

REFERENCES

1. Aron, R. (2000). *Myr i viina mizh natsiiami*. Kyiv. [in Ukrainian].
2. Arrighi, G. (1994). *The Long Twentieth Century: Money, Power and the Origins of our Times*. London.

²³ Зленко А.М. Дипломатія і політика: Україна в процесі динамічних геополітичних змін. – Х., 2003. – С.138.

3. Bailes, A., Cottey, A. (2006). *Regional security cooperation in the early 21st century*. Retrieved from: <http://www.sipri.org/yearbook/2006/04>
4. Barnett, M., Finnemore, M. (2004). *Rules of the World: International Organisations in Global Politics*. New York.
5. Bendiner, E. (1975). *A Time for Angels: The tragicomedy history of the League of Nations*. New York.
6. Mazower, M. (2000). *Der dunkle Kontinent. Europa im 20. Jahrhundert*. Berlin. [in Deutsch].
7. Naim, M. (2018). *Zanepad vlady*. Kyiv [in Ukrainian].
8. Northedge, F. (1986). *The League of Nation's: Its Life and Times, 1920–1946*. New York.
9. Sharp, D. (2005). *Ot diktatury k demokratii: Strategiya i taktika osvoboditel'nogo dvizheniya*. Moskva. [in Russian].
10. Toffler, E. (2003). *Nova paradyhma vlady: Znannia. Bahatstvo. Syls*. Kyiv. [in Ukrainian].
11. Vidnianskyi, S., Martynov, A. (2006). *Ukraina v Orhanizatsii Obiednanykh Natsii: 60 rokiv uchasti u rozviazanni naivazhlyvishykh mizhnarodnykh problem*. Kyiv. [in Ukrainian].
12. Wesel, R. (2012). *Internationale Regime und Organisationen*. Berlin. [in Deutsch].
13. Winkler, H.A. (2017). *Zerbricht der Westen? Über die gegenwärtige Krise in Europa und Amerika*. München. [in Deutsch].
14. Zlenko, A. (2003). *Diplomatia i polityka: Ukraina v protsesi dynamichnykh heopolitychnykh zmin*. Kharkiv. [in Ukrainian].

Stepan Vidnianskyi

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor,
Corresponding Member of NAS of Ukraine,
Head of the Department of History of International Relation and
Foreign Policy of Ukraine,
Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine
(Kyiv, Ukraine), stepanvid@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8825-7024>

Andrii Martynov

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor,
Leading Research Fellow,
Department of History of International Relation and
Foreign Policy of Ukraine,
Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine
(Kyiv, Ukraine), martynov.andriy323@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9802-5980>

United Nations in the Current Crisis of the World Order (To the 75th Anniversary of the UN)

Abstract. The history of the United Nations is an example of resolving complex international conflicts. UN survives classic Cold War. After the collapse of USSR, the work of the UN intensified. The crisis of the unipolar system of international relations has again exacerbated the problem of establishing international legal, political, organizational and mental foundations for the formation of a new postmodern system of international relations. **The purpose of the study** is to highlight trends in the deepening crisis of the United Nations in the context of the global hybrid war for the redistribution of resources, power and wealth between the various centers of the multipolar world. **The research methodology** is based on a critical historical analysis of the global international UN institution, the principles of historicism, systematization. **The scientific novelty** is to identify the key contradictions in the formation of a postmodern system of international relations in fact in the context of a global hybrid war. The local-civilization, socio-economic, and mental characteristics of the unipolar system of international relations are eroding. **Conclusions.** The postmodern system of international relations is a format of complex interaction of five worlds: the countries of the Euro-Atlantic area, China, developing countries, weakened by global competition, countries that are losing subjectivity. Liberal globalization is complemented by glocalization. The United States and China are in conflict as the main poles of power in the new multipolar system of international relations. Washington has chosen a strategy of long-term containment of China. Beijing is resorting to an asymmetric strategy of influencing the United States. The preservation of the UN is necessary to prevent the use of force to accelerate the formation of a multipolar system of international relations.

Keywords: United Nations, League of Nations, Cold War, multipolar postmodern system of international relations, global hybrid war, China, Russia, USA, Ukraine.